LIMNOKVARCIT A CSERHÁT HEGYSÉGBEN

MARKÓ ANDRÁS

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

email: markoa@hnm.hu

Abstract

Based on the technical literature, the Cserhát Mts. is quite poor in traces of hydrothermal activity and as a consequence in hydrothermal raw materials. Since the 1980s however, a large number of archaeological localities of different ages and dozens of workshop sites were discovered and partly excavated in this territory. All of them yielded quite characteristic siliceous rocks, containing many inhomogeneities, fossil plant and mollusc remains and covered by bluish and white patina layer. On the other hand single artefacts made of macroscopically similar raw material were identified in some assemblages excavated in a larger distance from the supposed outcrops. Another type of hydroquartzite and jasper were also used on these sites.

The question was to identify the possible source/sources of the raw material types. During the field prospections outcrops of the raw materials were identified in the vicinity of Püspökhatvan and Galgagyörk; furthermore other sources may be supposed around Buják. The jasper may originate from gravel deposits of the Miocene age.

KULCSSZAVAK: LIMNOKVARCIT, JÁSPIS, CSERHÁT-HEGYSÉG

KEYWORDS: LIMNIC QUARTZITE, JASPER, CSERHÁT MOUNTAINS

Bevezetés

A Cserhát-hegység földtanát tárgyaló irodalom csupán néhány helyről tett említést kovakőzetekről, átkovásodott andezitről (SCHAFARZIK 1892: 293, NOSZKY 1940: 100, ÁRKAI 1968: 94.) és szarmata korú kőzetekről (BOGSCH 1943, HORUSITZKY 1942: 613, HÁMOR 1985: 159. – **1. ábra**). A kilencvenes években azonban Püspökhatvan környékén több régészeti lelőhely, a helyi „hidrokvarcit" kibúvásra települt műhely került elő (CSONGRÁDI-BALOGH – DOBOSI 1995.). Az elmúlt években végzett intenzív bejárások nyomán számos hasonló műhelytelep vált ismertté Püspökhatvan és Galgagyörk vidékén; párhuzamosan a gyűjteményi leletanyagok feldolgozása során távolabbi lelőhelyek esetében sikerült kimutatni makroszkóposan hasonló nyersanyagot (Szob – Ipoly-part, Cejkov: L'ubomira Kaminská szóbeli közlése).

Emellett a déli Cserhát régészeti leletanyagaiban előfordul egy másik, homogénebb limnokvarcit-változat, illetve több, rózsaszín-fehér foltos patinával fedett eszköz, melyek a friss töréseknél meggybordó színű jáspisnak bizonyultak.

Jelenleg a kérdés az egyes nyersanyag-típusok makroszkópos azonosítása, elsősorban régészeti anyagban. Ezt gyakran megnehezíti a vastag patina, amely elfedi az üde kőzet csaknem minden azonosítható bélyegét, és szinte lehetetlenné teszi a geológiai forrásokból gyűjtött mintákkal való összevetést.

Jelenleg ismert limnokvarcit-előfordulások

Régészeti szempontból az egyik legjelentősebb kovakőzet kibúvás a püspökhatvani felső-paleolitikus műhelyek közelében felszínre törő limnokvarcit pad, melyre az öregszőlői lelőhely ásatása során figyeltek fel (T. Dobosi Viola szóbeli közlése). Jelenleg a vízmosásban hólyagüreges andezit mellett opálos kőzettöredéket lehet gyűjteni (**2. ábra**). A változatos színű, kék, sárga, de általában sötétbarna kovakőzet nagy mennyiségben tartalmaz csigákat és növényi maradványokat; régészeti leletanyagban kezdetben kékesfehér, később vastag fehér patina fedi. A közelben, Acsa és Püspökhatvan határán levő kőbányában hasadékkitöltő átkovásodott andezitet találtunk.

Püspökhatvantól délre, a Galgagyörk melletti Ecskend kőfejtőjéből fej nagyságú sárga „viaszopál" gumóról (Schafarzik 1892: 293), illetve andezit padokon áttörő erekről (Noszky 1940: 100) tudunk. A szóban forgó fejtésben hasadékkitöltő jáspist és opált, a Meleg-völgyben a szántásból két nagy méretű, nem megmunkált tömböt gyűjtöttünk.

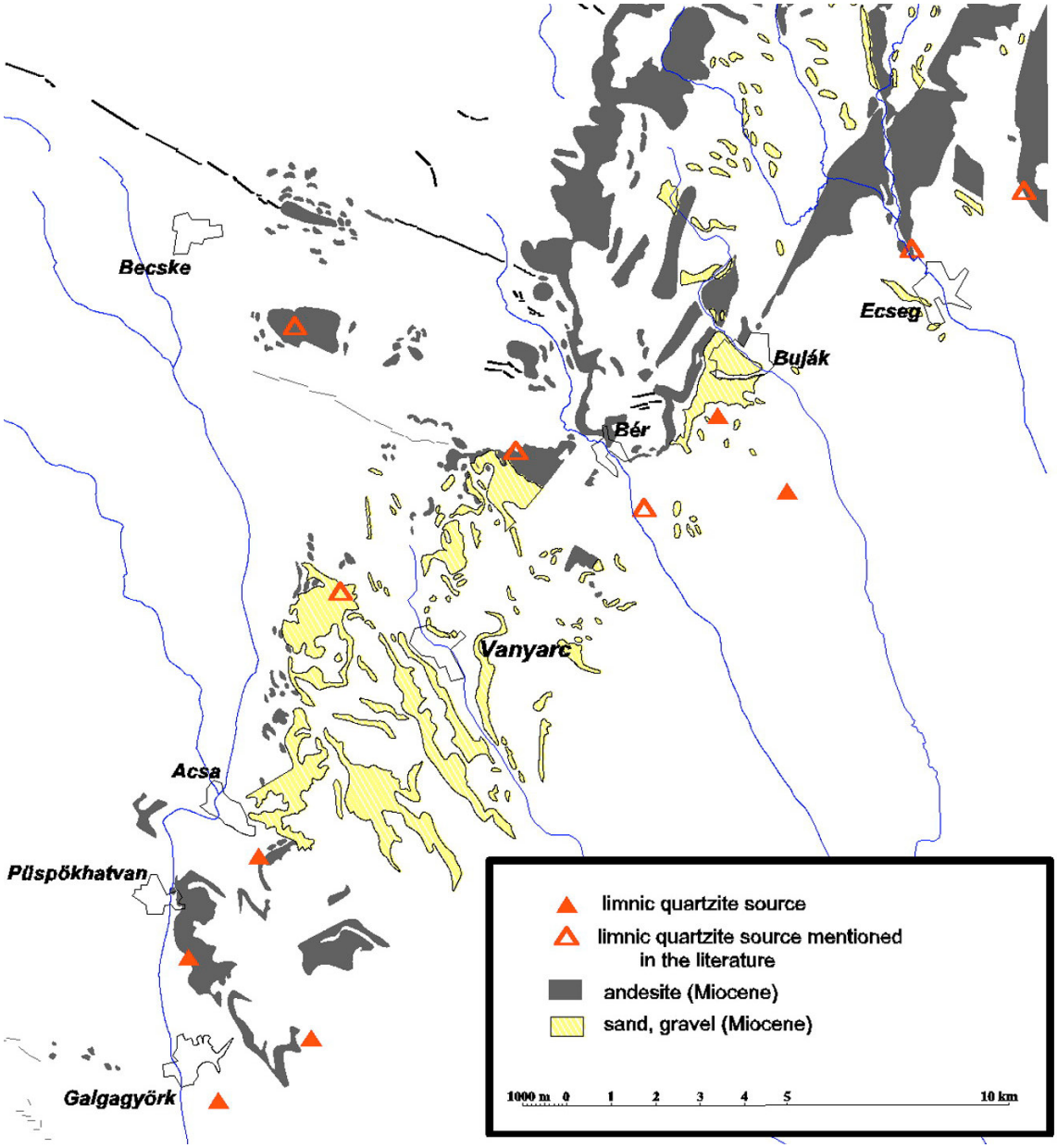

1. ábra: A Cserhát hegység őskőkori nyersanyagforrásai.

A negyvenes években BOGSCH LÁSZLÓ (1943: 525.) Bér és Buják között a szarmata meszes homokban kemény kovásodott padot figyelt meg, melyet azonban hiányzik HORUSITZKY FERENC (1942: 606) leírásából.

Ugyanígy nem azonosítható a Buják melletti Áronka déli oldalában levő nagy kőbányában HORUSITZKY (1942: 609-610.) által megfigyelt kovásodott homokkő sem. A falu határában azonban két ponton is találtunk a felszínen limnokvarcit-törmeléket: a Körtefa-táblán, a Kántor-réti völgy oldalában, a földúton kovásodott fa, finom szemcsés andezit és néhány *Cerithium* társaságában, illetve a Rózsás-hegy tetején a szántásban és a szőlőkben előbukkanó kavics között. Az átlagosan 2 cm átmérőjű kvarcit, jáspis és kovakavicsok mellett nagy mennyiségű táblás limnokvarcitot (**3. ábra**), kovásodott fát, illetve finom szemcsés andezitet találtunk. Az általunk gyűjtött Buják környéki limnokvarcit dominánsan sötétszürke-barna színű, maximum 8-10 cm vastag, réteges megjelenésű, homogén, csak néhány, milliméteres nagyságú csiga-maradványt (**4. ábra**) tartalmaz.

2. ábra: Limnokvarcit, Püspökhatvan

3. ábra: Limnokvarcit, Buják

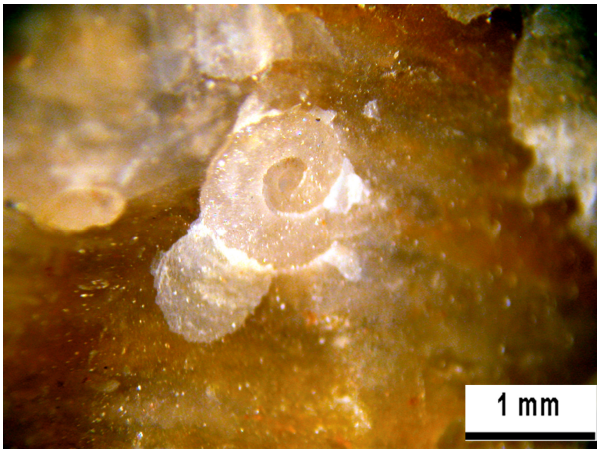

4. ábra: Limnokvarcit kovásodott molluszka-maradvánnyal, Buják

Jáspis más cserháti kavicstelepből (Vanyarc – Makói-oldal, Acsa – Kavicsos) is ismert; a régészeti leletanyagokban előforduló, jórészt kis méretű, friss törésnél bordó színű eszközök nyersanyaga így az ismert mátrai és tokaji (BIRÓ - DOBOSI 1991, BIRÓ – DOBOSI - SCHLÉDER 2000), illetve a körmöci és selmeci (Illášová – Hovorka 2002: 363.) elsődleges források mellett akár helyi eredetű is lehet.

Irodalomjegyzék

ÁRKAI, PÉTER 1968: Correlation of quantitative petrographic characteristics of pyroxene andesites in the volcanic complex of the southwestern Cserhát Hills – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, Sectio Geologica **IX** (1967): 87-110.

BIRÓ, KATALIN – DOBOSI, VIOLA 1991: *Lithotheca, Comparative Raw Material Collection of the Hungarian National Museum* – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Összefoglalás

A Galga völgyében, Galgagyörk és Püspökhatvan területén a limnokvarcit nagy méretű, tömbként fordul elő, eddigi adataink szerint andezit mellett. A változatos színű kőzet esetenként nagy mennyiségű növényi és édesvízi csiga maradványt és sok zárványt tartalmaz.

A Buják és Bér környéki limnokvarcitok réteges-táblás megjelenésűek, maximum 8-10 cm vastagok. Színük uralkodóan sötétszürke és barna, mállott felszínük porózus, fehér. A rendkívül szórványos adatok alapján a felszínre kiékelődő kavicstelepekben, kovásodott fával, jáspis- és nummuliteszes kovakaviccsal együtt fordulnak elő; koruk a földtani térképek szerint szarmata (Sajóvölgyi Formáció: HÁMOR 1985, 262).

A fentiek mellett azonosításra vár a SCHAFARZIK FERENC (1892: 282.) által a Gutai-hegy tetejéről leírt növénymaradványos „édesvízi kvarc" lelőhelye illetve a jövő feladatai közé tartozik az eddig ismert kőzetek részletes kőzettani-őslénytani vizsgálata.

.

BIRÓ, KATALIN – DOBOSI, VIOLA – SCHLÉDER, ZSOLT 2000: *Lithotheca II. Comparative Raw Material Collection of the Hungarian National Museum* 1990-1997 – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

BOGSCH LÁSZLÓ 1943: A Buják-Szirák közötti, illetve a Mátraszöllős környéki kövületlelőhelyek födtani viszonyai (Jelentés az 1940. évi felvételről) – *Földtani Intézet Évi Jelentése* ***1939-1940****-ről*: 523-531.

CSONGRÁDI-BALOGH, ÉVA – DOBOSI, VIOLA 1995: Palaeolithic settlement traces near Püspökhatvan – *Folia Archaeologica* **XLIV**: 37-59.

HÁMOR GÉZA 1985: *A Nógrád-cserháti kutatási terület földtani viszonyai* – Geologica Hungarica, Series Geologica **22** – Budapest

HORUSITZKY FERENC 1942: Földtani tanulmányok a déli Cserhátban – *Földtani Intézet Évi Jelentése **1936-193**8*: 561-694.

ILLÁŠOVÁ, L'UDMILLA – HOVORKA, DUŠAN 2002: Infrequently used raw material types of Palaeolithic and Mesolithic on the territory of nowadays Slovakia – In: GANCARSKI, JAN (red.): *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich* – Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno: 359-367.

NOSZKY JENŐ 1940: A Cserhát hegység földtani viszonyai – *Magyar Tájak Földtani Leírása* **III,** Budapest

SCHAFARZIK FERENC 1892: A Cserhát piroxén-andezitjei. *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve* **IX, 7.** füzet.